

UDC 94

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-3>

Wasilewski MARCIN,
orcid.org/0000-0002-3747-1864
Doktor
Badacz niezależny
(Polska) marcin20000@wp.pl

POMIĘDZY EKSTERMINACJĄ A AKCEPTACJĄ, CZYLI POLSKA KADRA OFICERSKA W POLITYCE ZSRR W LATACH 1939–1945

Okres II wojny światowej przyniósł Polsce nie tylko zmiany terytorialne i polityczne, przeobrażeniu ulegała także sytuacja oraz skład kadry oficerskiej, uznawanej przed 1939 r. za elitę społeczeństwa. Jej sytuacja, w odniesieniu do żołnierzy wojny 1939 r., którzy znaleźli się na Wschodzie, również ewoluowała. Poczynając od eksterminacji, czego symbolem stał się Katyń, poprzez tolerancję jednostek podległych rządowi w Londynie, po odtworzenie nowej, w zamysłu komunistycznej, armii polskiej wraz z kadrą oficerską.

Można pokusić się o wniosek, iż w pierwszym okresie, czyli do czasu niemieckiej agresji na ZSRR w czerwcu 1941 r., były te osoby elementem zbędnym i tylko jednostki najbardziej zaufane oraz przydatne dla sowieckiej władzy zostały oszczędzone. Po zawarciu układu Sikorski-Majski w lipcu 1941 r., Wojsko Polskie stało się w ZSRR organizmem zaledwie tolerowanym, ze względu na daleko idącą obustronną nieufność i niechęć. Wreszcie, w kwietniu 1943 r., po odkryciu przez Niemców mogił polskich oficerów, zerwaniu stosunków dyplomatycznych i powołaniu Komitetu Patriotów Polskich, rozpoczęto formowanie Ludowego Wojska Polskiego. Wojska, któremu starano się nadać pozory polskości, w tym także kształcąc nowe, polskie kadry dowódcze, w których to w 1944 oraz 1945 roku nierzadko znalazło się miejsce także i dla tych, którzy w 1940 roku znaleźliby się na listach wymordowanych.

Można również pokusić się o stwierdzenie, że stosunek do polskich oficerów, będących w ocenie Moskwy ostoją przedwrześniowego ustroju politycznego, był przedłużeniem podejścia ZSRR do polskiego rządu na emigracji i podlegał analogicznym zmianom. Z tej samej przyczyny, ewolucja sowieckich poglądów wobec przyszłości Polski, zaowocowała stworzeniem ludowego Wojska Polskiego, które miało w sposób analogiczny stać się fundamentem oraz kontynuacją nowego ustroju społeczno-politycznego, który to miał zapanować nad Wisłą po zwycięskiej wojnie z III Rzeszą.

Słowa kluczowe: Wojsko Polskie, XX wiek, zbrodnia katyńska.

Wasilewski MARCIN,
orcid.org/0000-0002-3747-1864
PHD
Independent researcher
(Poland) marcin20000@wp.pl

BETWEEN EXTERMINATION AND ACCEPTANCE, OR THE POLISH OFFICER CADRE IN THE POLITICS OF THE USSR IN THE YEARS 1939–1945

The period of World War II brought Poland not only territorial and political changes; it also transformed the situation and composition of its officer corps, considered the elite of society before 1939. Their situation, relative to the soldiers of the 1939 war who found themselves in the East, also evolved. From extermination, symbolized by Katyn, through the tolerance of units subordinated to the government in London, to the re-establishment of a new, communist-inspired Polish army, complete with an officer corps.

One might be tempted to conclude that in the initial period, that is, until the German invasion of the USSR in June 1941, these individuals were expendable, and only the most trusted and useful officers to the Soviet authorities were spared. After the Sikorski-Mayski Agreement in July 1941, the Polish Army became a barely tolerated entity in the USSR due to the widespread mutual distrust and animosity. Finally, in April 1943, following the Germans' discovery of the graves of Polish officers, the severance of diplomatic relations, and the establishment of the Committee of Polish Patriots, the formation of the Polish People's Army began. An army that sought to be given a semblance of Polishness, including the training of new, Polish command cadres, often including those who would have been listed as murdered in 1940, was often included in its ranks in 1944 and 1945.

One might therefore be tempted to say that the attitude towards Polish officers, who were the mainstay of the pre-September political system in Moscow's eyes, was an extension of and underwent similar changes as the attitude of the USSR towards the Polish government in exile. For the same reason, the evolution of Soviet views on the future of Poland resulted in the creation of the Polish People's Army, which was to become the foundation and extension of the new socio-political system that was to take over Poland after the victorious war against the Third Reich.

Key words: Polish Army, 20th century, Katyn massacre.

Druga wojna światowa niewątpliwie zmieniła nie tylko kształt terytorialny i etniczny Polski, ale przeobrażeniu uległy także warstwy przywódcze, inteligencja i kadra oficerska. Czynnikiem kluczowym, w związku ze zmianą ustroju politycznego RP, było stanowisko ZSSR, co wydaje się rzeczą oczywistą. Ewolucji położenia tej specyficznej grupy zawodowej, na tle zmieniającej się sytuacji politycznej, poświęcony jest niniejszy artykuł. Ze względu na specyfikę wspomnianego procesu dziejowego, w tym eliminację i późniejszą odbudowę, okazuje się, że w przypadku Ludowego Wojska Polskiego (LWP)¹ kadra oficerska bardzo niewiele miała wspólnego z tą przedwrzesniową.

Wydarzenia polityczne poprzedzające wybuch II wojny światowej można analizować z różnych perspektyw, jednak nie ulega wątpliwości, że: „Gotowość sowiecka do bezpośrednich rokowań z Niemcami na drodze podziału „stref interesów” na terytorium Europy Środkowo-Wschodniej była faktem. [...] W Berlinie również dobrze zdawano sobie sprawę, jak wiele dzieli Związek Sowiecki i czołowe mocarstwo światowego kapitalizmu, czyli Wielką Brytanię” (Kornat, 2020: 89–90). Rezultatem tego stanu rzeczy stało się podpisanie niemiecko-sowieckiego paktu z dnia 23 sierpnia 1939 roku, co z kolei pozwoliło III Rzeszy na rozpoczęcie działań wojennych przeciwko Polsce w dniu 1 września 1939 roku (Batowski, 2001: 371–384). Wynagrodzeniem za sowieckie wsparcie miały być nie tylko wschodnie ziemie II RP, ale też pewne obszary Rumunii, Finlandii oraz republik bałtyckich. Po trwających jeszcze w pierwszych dniach września rozgrywkach z Niemcami, dotyczących terminu agresji, rozpoczynając 17 września inwazję na Kresy Wschodnie, oddziały Armii Czerwonej przy relatywnie niewielkim oporze zajęły znaczne obszary II RP, biorąc również około 230 tysięcy jeńców (Grzelak, 2008: 29–34, 131–167, 391–398 i in).

Co warto zauważyć, sowieci nie potraktowali wszystkich jeńców jednakowo. Jak zauważa Janusz Kurtyka: „Oficerów, policjantów i funkcjonariuszy innych służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo państwa potraktowano inaczej [...] Uznając ich za elitę państwa i narodu, zdecydowano o ścisłym odosobnieniu tej grupy, rozpracowaniu i próbie takiego zachwiania ich morale, by w obliczu klęski państwa polskiego dali się pozyskać dla celów

sowieckiej polityki” (Kurtyka, 2010: VII). Było to wynikiem decyzji Biura Politycznego KC WKP(b) z dnia 2 października 1939 r., w myśl której szeregowych żołnierzy zajętych terenów zwolniono, a oficerów pozostawiono w obozach (Kunert, Walkowski, 2005: 140–141). Wypada tu jednak zasygnalizować, że nawet i ci zwolnieni żołnierze znajdowali się już w innej rzeczywistości, mogli zatem stać się ofiarami systemu w późniejszym terminie, gdyż wkroczenie Armii Czerwonej do Polski związane było nie tylko z represjami wobec jeńców, ale i w stosunku do ludności cywilnej (Głowacki, 2005: 126–138).

Powszechnie wiadomo, że los jeńców został przesądzony w marcu 1940 roku, kiedy to 5 marca, Biuro Polityczne KC WKP(b) przychyliło się do propozycji Ławrientija Berii w sprawie likwidacji osób przetrzymywanych. Tym samym upadły wysuwane wcześniej inne propozycje, dotyczące zwolnienia inwalidów lub oficerów rezerwy z grupy „inteligencji pracującej” (Abarinow, 2007: 141–142). Jako swoistą ciekawostkę można nadmienić, że niektóre źródła wspominają o licznych podaniach pisanych przez oficerów rezerwy, którzy mieli zmienić swój stosunek do ZSRR na pozytywny. Trudno ocenić, czy był to faktyczny skutek zabiegów propagandowych, czy tylko nieudana próba ocalenia życia. Podania takie pisali też Żydzi, którzy wyrażali chęć życia i pracy w ZSRR. Niewykluczone, że decydował tu też strach przed przekazaniem Niemcom (Abarinow, 2007, 90–91). Należy jednak zaznaczyć, że sowiecki wywiad był dobrze poinformowany, udało mu się bowiem zwerbować wśród więźniów pewną liczbę współpracowników, na czele z ppłk. Zygmuntem Berlingiem. W Starobielsku było ich 103, w Kozielsku 20. Osoby te, przeniesione do „willi szczęścia” w Małachowce (Cenckiewicz, 2017: 129), znalazły się w grupie ocalałych, których zachowano przy życiu z racji obywatelstwa, wiedzy czy też ze względów propagandowych². Pozostali więźniowie, w liczbie 21857 osób³, nie mieli tyle szczęścia i zostali zlikwidowani, jako wrogowie systemu. W świetle notatki Ławrientija Berii z 2 marca

² Według dostępnych danych wyłączono 395 jeńców obozów „specjalnych”. W tym: 47 na polecenie 5. Wydziału Głównego Zarządu Bezpieczeństwa Państwowego, 47 za sprawą niemieckiej ambasady, 24 uratowało pochodzenie niemieckie, 19 przez stronę litewską, 91 na polecenie gen. Wsiewołoda Mierkułowa (zastępcy Berii). Dla pozostałej grupy 167 osób brak dokładnych danych, lecz można przypuszczać, że była to w znacznym stopniu agentura (Kalbarczyk, 2010: 19).

³ Liczba ta wynika z notatki Szelepina z 1959 r., choć faktycznie może być ona jeszcze wyższa. Natomiast informacja o 21768 osobach wynika z dokumentu z 5 marca 1940 r. (Wasilewski, 2014: 177–186).

1940 roku, zawierającej propozycję dokonania ludobójstwa, w obozach znajdowało się około⁴ 295 generałów, pułkowników i podpułkowników, 2080 majorów i kapitanów, 6049 poruczników, podporuczników i chorążych (Tucholski, 1995: 59).

Oczywiście, w Katyniu ginęli nie tylko oficerowie, ale w znacznym stopniu też przedwojenna inteligencja. O ile bowiem oficerowie zawodowi uważani byli za elitę przedwojennego społeczeństwa, to tylko niewielu z nich mogło pochwalić się wykształceniem wyższym. Dostrzegł to już Franciszek Kusiak, pisząc: „wiedza ogólna oficerów była taka, jaką wynieśli ze szkół średnich. W środowisku inteligenckim było to za mało, ale we własnym wystarczało w zupełności” (Kusiak, 1992: 69). Nieco lepiej przedstawiała się sytuacja z wiedzą oficerów rezerwy oraz broni technicznych, np. wojsk saperskich i łączności, czy wreszcie służby zdrowia i sprawiedliwości, gdzie wykształcenie wyższe było znacznie powszechniejsze, a często wręcz niezbędne.

W celu unaocznienia, jakie miało to znaczenie dla późniejszego formowania polskich jednostek wojskowych w ZSRR oraz dla uwypuklenia wpływu zbrodni katyńskiej na kształt powojennej inteligencji polskiej, przywołać warto tutaj dane dotyczące choćby lekarzy. Pomimo swojej specyfiki temat ten został dość dobrze zbadany przez Ludwika Kowieskiego oraz jego następców. Otóż w 1938 roku, w oparciu o dane Naczelnej Izby Lekarskiej było blisko 13 tysięcy lekarzy, z czego ponad 3000 wzięło udział w wojnie 1939 roku, a ponad 600 dostało się do niewoli sowieckiej, gdzie zostali oni zamordowani (Kowieski, 2004: 7-8). W Kozielsku znajdowało się minimum 305 lekarzy oficerów, w Starobielsku 288, a w Ostaszkowie około 10. Nowsze opracowania podają jeszcze wyższe liczby, np. około 400 w Kozielsku czy ponad 300 w Starobielsku (Zbrodnia Katyńska, 2014: 6). Dla porównania, w 1939 r. około 100 lekarzy poległo w walce. Do liczby lekarzy, dodać należy jeszcze kolejne setki oficerów rezerwy, w cywilu nauczycieli, prawników, inżynierów, przedsiębiorców, urzędników, a więc elitę niezbędną do właściwego funkcjonowania państwa.

⁴ Według nowszych danych IPN liczby te mogły być jeszcze wyższe i wynosiły w przypadku generałów 18, a pułkowników i podpułkowników 350. Informacje te jednak pozostają w sprzeczności z publikowaną przez IPN w Internecie listą, gdzie straty wydają się być bliższe danym sowieckim. (Por. „21 857. Katyńskie liczby”. Spot wideo krakowskiego IPN, <https://ipn.gov.pl/pl/zbrodnia-katynska/141617,21-857-Katynskie-liczby-Spot-wideo-krakowskiego-IPN.html> oraz dane zawarte na stronie internetowej <https://katyn.ipn.gov.pl/kat/ludzie/ofiary/baza-wyszukiwarka/288,Lista-katynska-2.html>).

Pewną ewolucję w stosunkach polsko-sowieckich i sytuacji obywateli RP spowodował dopiero atak II Rzeszy na Związek Radziecki w dniu 22 czerwca 1941 r., choć już w drugiej połowie 1940 r., wraz z ochłodzeniem relacji rosyjsko-niemieckich, władze ZSRR sondowały pozostawionych przy życiu oficerów co do możliwości współpracy i formowania polskich jednostek (Sobiech, 2017: 21–22). Konsekwencją niemieckiego ataku stał się układ, który dał zarazem szansę na zatrzymanie procesu powolnej eksterminacji ludności polskiej w ZSRR i tym samym erozji kadry wojskowej oraz cywilnych specjalistów. Porozumienie z dnia 30 lipca 1941 roku zawarte między Polską a ZSRR spotkało się jednak ze zdecydowanym oporem części emigracji, np. w osobie prezydenta Władysława Raczkiewicza, który nie ratyfikował umowy (Pesze, 2014: 141). Słusznie podkreśla Beata Bujanowska, że poza przesłankami natury politycznej, czyli np. koniecznością dostosowania się do brytyjskich priorytetów, „decydującymi argumentami [...] było przede wszystkim umożliwienie zaopiekowania się ludnością polską, [...], jak również konieczność rozbudowy Polskich Sił Zbrojnych w oparciu o pobór na Wschodzie” (Bujanowska, 2002: 138-139). Liczono, że na terenie ZSRR mogą znajdować się nawet 2 miliony obywateli polskich, w rzeczywistości liczba ta była przeszło dwukrotnie niższa.

Formalną podstawą do rozpoczęcia organizowania polskich oddziałów stała się zawarta w Moskwie w dniu 14 sierpnia 1941 r. umowa wojskowa pomiędzy Polską a ZSRR. Na dowódcę nowo powstającej formacji wyznaczono gen. Władysława Andersa, zwolnionego w tym celu specjalnie z więzienia na Łubiance. Podobnie wyglądały również losy większości żołnierzy, którzy trafiali w szeregi wojska. Stąd i, pomimo radości z zakończenia niewoli oraz poprawy swojego losu, trudno mówić o zaufaniu do nowego sojusznika, a dawał temu wyraz także gen. Anders przeczuwając, że korzystna sytuacja może szybko ulec zmianie (Anders, 2014: 87). Nienawiść była powszechna, a zaufania nie budował też brak wiadomości o dużej liczbie oficerów, tych samych, którzy zostali wymordowani w Katyniu, oraz ustawiczne problemy aprowizacyjne, skutkujące niedożywieniem (Davis, 2015: 20%).

Patrząc jednak obiektywnie, również i druga strona miała uzasadnione prawo do nieufności. Nie tylko ze względu chorobliwą nieufność sowieckiego systemu i chęć pozbycia się w gruncie rzeczy niewygodnego wojska, ale i przez niechęć Polaków do pojedynczego wysłania na front gotowych już jednostek (Sobiech, 2017: 25-26). Odmowa wysłania na front 5. Wileńskiej Dywizji Piechoty, przy której

formowaniu pojawiły się już braki w kadrze oficerskiej (Polskie Siły Zbrojne w II Wojnie Światowej, t. II, cz. 2, 1975: 242), stanowiła dla Rosjan dowód nielojalności (Miśkiewicz, 2006: 101–102). Z drugiej natomiast strony, realizacja tego punktu umowy stwarzała, z polskiego punktu widzenia, ryzyko rozdrobnienia armii (Śledziński, 2017: 130–132, 150–151; Kastory, 2004: 250–251). Ponadto, władze brytyjskie były zainteresowane pozyskaniem na Bliskim Wschodzie dodatkowych polskich jednostek bojowych (Szczurowski, 2002: 155). W ramach dwóch fal ewakuacji⁵ opuściło ZSRR około 114 tys. osób, żołnierzy i cywilów, jednak jednym ze skutków ewakuacji było pogorszenie się sytuacji pozostałych obywateli polskich w ZSRR (Kowalski, Ossowski, Sitarek, 2012: 50–55; Biegański, 1990: 49–50). W dalszej perspektywie zaś mniej więcej połowa żołnierzy PSZ na Zachodzie nie powróciła do Polski po wojnie, co też nie pozostawało bez wpływu na sytuację kadrową wojska (Czubiński, 1992: 122–123).

Ochłodzenie stosunków polsko-sowieckich w pierwszych miesiącach 1943 r., widoczne na przykład w związku z tak zwaną paszportyzacją (Boćkowski, 1999: 238–242; Rzheshesky, Folly, Roberts, 2020: 16%), było faktem. Jednak ostateczna katastrofa nastąpiła dopiero po ogłoszeniu przez III Rzeszę odkrycia masowych grobów polskich oficerów. Starając się wykorzystać propagandowo ten fakt, III Rzesza zwróciła się z prośbą o zbadanie sprawy do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, 17 kwietnia 1943 r., czyli dwa dni później, z niezależną, acz analogiczną, prośbą wystąpił polski rząd na uchodźctwie. Stało się to bardzo wygodnym pretekstem dla, umacniającej swoją pozycję na froncie, strony sowieckiej do zerwania stosunków z rządem RP, w nocy z 25 na 26 kwietnia 1943 r. (Kersten, 1986: 15–25). Kolejnym krokiem, przygotowywanym już od marca, było powołanie Związku Patriotów Polskich, którego zjazd założycielski odbył się w dniach 9–10 czerwca 1943 roku (Ślusarczyk, 2000: 235–241). Była to instytucja zależna od woli Kremla i realizująca jego politykę, także w odniesieniu do wojska.

Równocześnie z przygotowaniem politycznymi rozwijała się sprawa formowania, mającego stanowić zbrojne ramię zwolenników sowietyzacji Polski, Ludowego Wojska Polskiego. Jeszcze w nocy, z 14 na 15 lutego 1943 roku, Józef Stalin wezwał na Kreml ppłk. Zygmunta Berlinga, który formalnie był dezer-

terem, gdyż nie wykonał rozkazu ewakuacji do Iranu, i wyraził zgodę na utworzenie nowych, polskich oddziałów. Projekt ten nie miał być jednak realizowany do czasu zakończenia rozmów z rządem polskim w Londynie. Stąd też, w końcu kwietnia 1943 roku, Wanda Wasilewska ponownie zwróciła się z listem do Stalina, w sprawie formowania polskich oddziałów i przydzielenia do nich sowieckiej kadry oficerskiej, w tym oficerów o polskich korzeniach (Wojtkowiak, 2015: 11%). Oficjalnie informację o wyrażeniu zgody przez rząd sowiecki na ponowne utworzenie polskiej armii podano 8 maja 1943 roku (Polski czyn zbrojny w II Wojnie Światowej, t. 3, 1973: 30–32). Natomiast 15 lipca dywizja złożyła przysięgę, zawierającą między innymi wzmiankę o braterstwie broni z Armią Czerwoną (Cenckiewicz, 2011: 44).

Spoglądając na kadry, można zauważyć, że w dniu 6 lipca 1943 roku w dywizji kościuszkowskiej służyło 684 oficerów, z tego około 67 procent stanowili oficerowie radzieccy, 29 procent – oficerowie wojska II RP, a 6 procent – oficerowie nowo mianowani i polityczni bez stopnia (Berlingowcy, żołnierze tragiczni, 2015: 55). Polska kadra oficerska w większości była de facto kadrami sowiecką, nie zawsze też zadowoloną z przeniesienia⁶, aczkolwiek bez niej nie było możliwości sformowania polskich oddziałów. Jednak żywioł polski, na różnych etapach formowania, Ludowego Wojska Polskiego, wynosił około 85–90% (Grzelak, Stańczyk, Zwoliński, 2009: 91), co zewnętrznie wypuklał np. fakt zachowania polskiego umundurowania czy tradycji. Ponadto podjęto też próby uzupełnienia braków personalnych i wyszkolenia polskiej, pewnej ideologicznie, kadry. Powołano kolejno, w czerwcu 1943 r. Samodzielny Batalion Szkolny przy 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, a następnie Szkołę Oficerską 1. Korpusu Polskich Sił Zbrojnych, wreszcie Centralną Szkołę Podchorążych Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR (CSP), przeniesioną na początku 1944 r. do Krakowa (Nowacki, 2015: 167–169). Niestety, pośpiech sprawiał, że wyszkolenie stało na słabym poziomie. Trudno jednak zgodzić się z uwagą Wojciecha Roszkowskiego, że w 1943 roku 70% oficerów nie posiadało wykształcenia wyższego (Roszkowski, 2003: 534–535), gdyż w okresie II RP sytuacja była analogiczna. Można zresztą przytoczyć

⁶ Przykładowo Eugeniusz Skrzypek tak wspomina kadre dowódczą: „Byli tam oficerowie, niektórzy byli radzieccy, ale niektórzy byli pochodzenia polskiego [...] Mój dowódca dywizjonu, kapitan Dąbrowski, Polak. On bardzo chciał dobrze mówić po polsku. [...] mieliśmy dowódcę kompanii, radziecki Polak [...]. Skierowanie do formacji polskiej uważał za karę” (Żołnierze ludowego Wojska Polskiego, historie mówione, 2018: 174–175).

⁵ Warto zasygnalizować tu także różnice zdań pomiędzy gen. Andersem, optującym za całkowitą ewakuacją, a gen. Sikorskim, który był przeciwny całkowitej ewakuacji, gdyż oddalając żołnierzy polskich od frontu najbliższego granic RP, osłabiłaby ona pozycję Polski.

w tym miejscu jeszcze wspomnienia, np. Andrzeja Werblana, który odpowiadając na pytanie o kwalifikowanie na szkolenie oficerskie w Riazaniu, stwierdził: „Wykształcenie decydowało. Ja byłem po małej maturze... Kto się trochę poduczył – kierowano go do oficerskiej” (Werblan, 2019: 11%).

Oczywiście, wraz z zajmowaniem przez Armię Czerwoną przedwojennego terytorium RP, szczególnie na zachód od tzw. Linii Curzona, zaczął zmieniać się w sposób widoczny skład oddziałów. Związane było to w dużym stopniu z kolejnymi wydarzeniami na scenie politycznej. W dniu 18 lipca 1944 roku Związek Patriotów Polskich przekazał Krajowej Radzie Narodowej, utworzonej w nocy z 31 grudnia 1943 r. na 1 stycznia 1944 r., władzę zwierzchnią nad oddziałami zbrojnymi, a kilka dni później naczelnym dowódcą WP wyznaczony został gen. broni Michał Rola-Żymierski (Grzelak, Stańczyk, Zwoliński, 2009: 50–51). Było to istotne, gdyż choć już wcześniej częściowo uzupełniano LWP zaciągiem ochotniczym lub przymusowym wcielaniem byłych członków Armii Krajowej (AK), to formalizował dopiero ten stan rzeczy dekret PKWN, wyłonionego przez KRN 22 lipca 1944 r, z dnia 15 sierpnia 1944 r. W dokumencie tym powołano do służby nie tylko szeregowych i podoficerów, lecz także: „Oficerów rezerwy, oficerów b. tajnych organizacji wojskowych, podoficerów w stanie spoczynku do lat 50, a oficerów zawodowych (służby czynnej) do lat 60” (Dekret PKWN..., Dz.U. 1944 nr 2 poz. 5). W praktyce oznaczało to sięgnięcie, przez zawłaszczające Polskę prosowieckie władze, po wywodzącą się z okresu II RP i konspiracji kadrę dowódczą. Najprawdopodobniej nie pozostało to bez odzewu, gdyż np. w meldunkach AK z Białegostoku obawiano się, pomimo prób przeciwstawiania się, masowego napływu rekrutów (Koszytła, Zabłotaniak, 1971: 237), choć ochotnicy wstępowali często nie z własnej woli, ale traktując to jako szansę na ukrycie się przed sowieckim terrorem (Wesołowski, 2002: 169-170), co jednak nie zawsze się udawało. Trzeba tutaj zaznaczyć, iż wcielanie do LWP dotyczyło głównie szeregowych lub podoficerów, rzadziej oficerów, gdyż dyrektywa Stalina z 31 lipca wprost nakazywała aresztowanie oficerów AK (Pióro, 1994: 61–73; Sobiech, 2017: 44). Nie było to jednak zawsze przestrzegane i w 1945 r. w szeregach armii znajdowało się bardzo wielu przedwrześniowych, a nawet mających za sobą działalność podziemną, oficerów, ponieważ władze wojskowe, świadome braków kadrowych, dostrzegały potrzebę potencjału. Jak zauważył Leszek Kania: „Przed wejściem Ludowego Wojska Polskiego na Podlasie i Lubelszczyznę coraz bardziej dotkliwy stawał się brak własnych kadr. [...] Sytuacja kadrowa radykalnie zmieniła się na korzyść

po wkroczeniu Armii Czerwonej i oddziałów LWP na ziemie polskie. Przyjęto wówczas do sądownictwa wojennego LWP na zasadzie zaciągu ochotniczego lub poboru przedwojennych audytorów, prawników podziemnego wymiaru sprawiedliwości ZWZ-AK lub osoby z wykształceniem prawniczym. W dalszym ciągu kierownicze stanowiska w aparacie sądowym LWP pełnili dawni oficerowie sowieccy” (Kania, 2015: 236). Rekrutacji takiej sprzyjała także świadomość, że obecna kadra LWP bazowała na oficerach sowieckich, których w 1945 r. służyło w WP 18996, czyli nieco poniżej 50% z ogólnej liczby około 40 tysięcy, był to jednak stan niemożliwy do utrzymania, choćby z racji konieczności ich powrotu do macierzystych jednostek sowieckich po wygaszeniu działań wojennych (Urbankowski, 1998: 480).

Próbując podsumować stosunek władzy sowieckiej do polskiej kadry dowódczej, a tym samym i do osób, które moglibyśmy nazwać elitą społeczeństwa lub inteligencją, można dostrzec zarówno ewolucję tegoż podejścia, jak i traktowanie tej grupy w sposób instrumentalny. Z jednej bowiem strony rozumiano zagrożenie, jakie stanowili dla planów ZSRR przedwojenni oficerowie, z drugiej zaś strony dostrzeżono później również, że ludowa kadra oficerska może być istotnym elementem w podporządkowaniu sobie Polski po wygranej wojnie. W pierwszym okresie, do czasu niemieckiej agresji na ZSRR w czerwcu 1941 r., były te osoby elementem zbędnym i tylko jednostki najbardziej zaufane oraz przydatne dla sowieckiej władzy zostały oszczędzone. Po zawarciu układu Sikorski-Majski w lipcu 1941 r., Wojsko Polskie stało się w ZSRR organizmem zaledwie tolerowanym, ze względu na daleko idącą obustronną nieufność i niechęć. Wreszcie, w kwietniu 1943 r., po odkryciu przez Niemców mogił polskich oficerów, zerwaniu stosunków dyplomatycznych i powołaniu Komitetu Patriotów Polskich, rozpoczęto formowanie Ludowego Wojska Polskiego. Wojska, któremu starano się nadać pozory polskości, w tym także kształcąc nowe, polskie kadry dowódcze i w których to, w 1944 oraz 1945 roku, nierzadko znalazło się miejsce także i dla tych, którzy w 1940 roku znaleźliby się na listach wymordowanych, taka jednak była potrzeba chwili.

Spoglądając na kolejne etapy ewolucji, fizyczną eksterminację, ewakuację, a wreszcie tworzenie oddanych sowieckiej władzy kadr, trudno nie dostrzec, że obsada personalna Ludowego Wojska Polskiego, które w 1945 roku znalazło się w Polsce, nie była w ogromnej większości związana z przedwrześniowymi ideałami. Była to niejednorodna grupa społeczna, przywodząca na myśl mozaikę biogramów dowódców Wojaka Polskiego w 1918 roku. Kadre tę dzieliły nie tylko osobiste doświadczenia

życiowe, wykształcenie oraz przeżycia frontowe, ale też i zapatrywania polityczne, na ogół jednak przynajmniej akceptowano polityczne przesunięcie w lewo. W ten właśnie sposób oficerowie Wojska Polskiego, czyli przedwojenna elita społeczna, ulegli przeobrażeniu w oficerów Ludowego Wojska Polskiego, aczkolwiek wykute w toku działań wojen-

nych kadry, w myśl sowieckiej ideologii, nadal nie były pewne i wymagały oczyszczenia, co też w kolejnych latach uczyniono (Sobiech, 2017: 79–92). Przykładowo, już w okresie 1945–1948 udział oficerów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i oficerów przedwrześniowych spadł z około 1/3 do 24% (Kośmider, 2013: 187).

BIBLIOGRAFIA

1. Abarinow W. *Oprawcy z Katynia*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2007. 340.
2. Anders W. *Bez ostatniego rozdziału*, Warszawa: Bellona / De Agostini, Polska, 2014. 431.
3. Batowski H. *Między dwiema wojnami: zarys historii dyplomatycznej*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2001. 573.
4. Berlingowcy, żołnierze tragiczni, red. D. Czapi. Warszawa: Fundacja Ośrodka Karta, 2015. 465.
5. Biegański W. *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. 173.
6. Boćkowski D. *Czas nadziei: obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, 1999. 497.
7. Bujanowska B. *Utworzenie Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR w 1941 roku*, *Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica*. 2002. Nr 75. 137-148.
8. Cenckiewicz S. *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943-1991*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2011. 535.
9. Cenckiewicz S. *Katyńska geneza LWP*. *Biuletyn IPN*. 2017. Nr 4. 128–145.
10. Czubiński A. *Dzieje najnowsze Polski. Polska Ludowa (1944-1989)*. Poznań: Wielkopolska Agencja Wydawnicza, 1992. 736.
11. Davies N. *Szlak nadziei. Armia Andersa, marsz przez trzy kontynenty*. Izabelin-Warszawa: Wydawnictwo Rosikon Press, 2015. Epub.
12. *Decret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej*. Dz.U. 1944 nr 2 poz. 5.
13. Głowacki A. *Formy, skala i konsekwencje sowieckich represji wobec Polaków w latach 1939-1941*. *Okupacja sowiecka ziem polskich*, red. P. Chmielowiec. Rzeszów-Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2005. 126-138.
14. Grzelak C., Stańczyk H., Zwoliński S. *Armia Berlinga i Żymierskiego*. Warszawa: Neriton, 2009. 433.
15. Grzelak C. *Kresy w czerwieni*. Warszawa: Rytm, 2008. 500.
16. Kurtyka J. *Wprowadzenie. Zbrodnia Katyńska, w kręgu prawdy i kłamstwa*, red. R. Niedzielko. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2010. VII-XI.
17. Kalbarczyk S. *Zbrodnia Katyńska po 70 latach: krótki przegląd ustaleń historiografii*. *Zbrodnia katyńska w kręgu prawdy i kłamstwa*, red. S. Kalbarczyk. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu 2010. 3-20.
18. Kania L., *Sądy wojenne w Ludowym Wojsku Polskim (1943–1945)*. *Miscellanea Historico-Juridica*. 2015. Z. 1. 233-252.
19. Kastory A. *Winston Spencer Churchill*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004. 488.
20. Kersten K. *Narodziny systemu władzy, Polska 1943-1948*. Paryż: Libella, 1986. 393.
21. Kornat M. *Pakt Ribbentrop-Mołotow. Interpretacje, mity, rzeczywistość*. *Dzieje Najnowsze*. 2020. Nr 1. 87–120.
22. Kośmider T. *Wojsko polskie z perspektywy 1948 r. Zwrot polityczny 48. Między polską drogą a projektem uniwersalnym*, red. M. Jabłonowski, W. Jakubowski, T. Krawczyk. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013. 185-207.
23. Koszyła Z., Zabłotaniak R. *Formowanie jednostek Ludowego Wojska Polskiego w Białymstoku w 1944 roku*. *Rocznik Białostocki*. 1971. Nr 10. 233-257.
24. Kowalski P., Ossowski A., Sitarek A. *Ocaleni z „niełudzkiej ziemi”*. Łódź: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2012. Nd.
25. Kowieski L. *Lista katyńska oficerów lekarzy, członków Izby Lekarskiej Lubelskiej*. Lublin: Lubelska Izba Lekarska, 2004. 80.
26. Kunert A., Walkowski Z. *Kronika kampanii wrześniowej 1939*. Warszawa: Wydawnictwo Edipresse Polska, 2005. 159.
27. Kusiak F. *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992. 299.
28. Miśkiewicz B. *Wojsko Polskie w XX wieku*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 2006. 200.
29. Nowacki K., *Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych we Wrocławiu. Przeszłość i teraźniejszość*, *Bellona*. 2015. Nr 3. 163-175.
30. Peszke M. *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939-1946*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2014. 396.
31. Pióro T. *Armia ze skazą*, Warszawa: Czytelnik, 1994. 421.
32. *Polski czyn zbrojny w II Wojnie Światowej, T. 3, Ludowe Wojsko Polskie 1943-1945*, red. W. Jurgielewicz. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej 1973. 923.
33. *Polskie Siły Zbrojne w II Wojnie Światowej, T. II, Kampanie na obczyźnie, Cz. 2*. Londyn: Instytut Polski i Muzeum im gen. Sikorskiego, 1975. 584.
34. Roszkowski W. *Najnowsza historia Polski 1914-1945*. Warszawa: Świat Książki, 2003. 688.
35. Rzheshesky O., Folly M., Roberts G. *Churchill i Stalin, toksyczni bracia*. Warszawa: Bellona, 2020. Epub.
36. Sobiech J. *Polityka władz partyjnych i państwowych wobec Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949-1956*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2017. 321.
37. Szczurowski M. *Przyczynek do dziejów Armii Polskiej na Wschodzie w latach 1942-1943*, *Przegląd Nauk Historycznych*. 2002. Nr 2. 153-186.

38. Śledziński K. Wyklęta armia, odyseja żołnierzy Andersa. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2017. 537.
39. Ślusarczyk J. Stosunki polsko-sowieckie w latach 1939-1945. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000. 376.
40. Tucholski J. Katyń – liczby i motywy. *Zeszyty Katyńskie*. Nr 5. 1995. 46-63.
41. Urbankowski B. Czerwona msza, czyli uśmiech Stalina. T. I. Warszawa: Alfa, 1998. 640.
42. Wasilewski W. Ludobójstwo. Kłamstwo i walka o prawdę. Sprawa Katynia 1940–2014. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2014. 295.
43. Wesołowski C. Z lasów wileńskich (3-ciej Brygady A.K. „Szczerbca”) do Armii Berlinga. Kraków: nakład autora, 2002. 201.
44. Werblan A. Polska Ludowa postscriptum. Warszawa: Iskry, 2019. Epub.
45. Wojtkowiak J. Polacy i Litwini, oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922-1941, Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2015. Epub.
46. Zbrodnia Katyńska (Materiały dla ucznia), red. D. Mazek, K. Zonn, Kraków-Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2014. Nd.
47. Żołnierze ludowego Wojska Polskiego, historie mówione, red. K. Kaźmierska, J. Pałka. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018. 456.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

1. Spot „21 857. Katyńskie liczby”, <https://ipn.gov.pl/pl/zbrodnia-katynska/141617,21-857-Katynskie-liczby-Spot-wideo-krakowskiego-IPN.html>, dostęp: 01.10.2021 r.
2. Strona internetowa, <https://katyn.ipn.gov.pl/kat/ludzie/ofiary/baza-wyszukiwarka/288,Lista-katynska-2.html>, dostęp: 01.10.2021 r.

BIBLIOGRAPHY

1. Abarinow W. (2007) Oprawcy z Katynia [The executioners of Katyn]. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak. 340 p. [in Polish].
2. Anders W. (2014) Bez ostatniego rozdziału [Without the last chapter]. Warszawa: Bellona / De Agostini, Polska 2014. 431 p. [in Polish].
3. Batowski H. (2001) Między dwiema wojnami: zarys historii dyplomatycznej [Between two Wars: Między dwiema wojnami: zarys historii dyplomatycznej]. Kraków: Wydawnictwo Literackie [573 p. [in Polish].
4. Berlingowcy, żołnierze tragiczni [Berlingowcy, tragic soldiers] (2015), ed. D. Czapi. Warszawa: Fundacja Ośrodka Karta [465 p. [in Polish].
5. Biegański W. (1990) Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie [Polish Armed Forces in the West]. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza 173 p. [in Polish].
6. Boćkowski D. (1999) Czas nadziei: obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943 [Time of hope: citizens of the Republic of Poland in the USSR and the care of Polish institutions for them in the years 1940–1943]. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk 497 p. [in Polish].
7. Bujanowska B. (2002) Utworzenie Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR w 1941 roku [Establishment of the Embassy of the Republic of Poland in the USSR in 1941], *Acta Universitatis Lodzianensis Folia Historica* Nr 75. P. 137-148. [in Polish].
8. Cenckiewicz S. (2011) Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943-1991 [The long arm of Moscow. Military intelligence of the People's Republic of Poland 1943–1991]. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 535 p. [in Polish].
9. Cenckiewicz S. (2017) Katyńska geneza LWP [The Katyn genesis of the Polish People's Army]. *Biuletyn IPN* Nr 4. P. 128 -145. [in Polish].
10. Czubiński A. (1992) Dzieje najnowsze Polski. Polska Ludowa (1944-1989) [The most recent history of Poland. People's Poland (1944-1989)]. Poznań: Wielkopolska Agencja Wydawnicza 736p. [in Polish].
11. Davies N. (2015) Szlak nadziei. Armia Andersa, marsz przez trzy kontynenty [Trail of Hope. Anders' Army, March Across Three Continents. Izabelin-Warsaw]. Izabelin-Warszawa: Wydawnictwo Rosikon Press Epub. [in Polish].
12. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej [Decree of the Polish Committee of National Liberation of 15 August 1944 on partial mobilization and registration of the population for military service]. Dz.U. 1944 nr 2 poz. 5. [in Polish].
13. Głowacki A. (2005) Formy, skala i konsekwencje sowieckich represji wobec Polaków w latach 1939–1941 [Forms, scale and consequences of Soviet repressions against Poles in the years 1939-1941]. *Okupacja sowiecka ziem polskich / ed. P. Chmielowiec*. Rzeszów-Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu P. 126-138. [in Polish].
14. Grzelak C., Stańczyk H., Zwoliński S. Armia Berlinga i Żymierskiego [The Army of Berling and Żymierski]. Warszawa: Neriton 2009. 433 p. [in Polish].
15. Grzelak C. (2008) Kresy w czerwieni [Borderlands in red]. Warszawa: Rytm 500 p. [in Polish].
16. Kurtyka J. (2010) Wprowadzenie [Introduction]. *Zbrodnia Katyńska, w kręgu prawdy i kłamstwa [The Katyn Massacre, in the Circle of Truth and Lies]*, ed. R. Niedzielko. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu [P. VII-XI. [in Polish].
17. Kalbarczyk S. (2010) Zbrodnia Katyńska po 70 latach: krótki przegląd ustaleń historiografii [The Katyn Massacre after 70 years: a short review of historiographic findings]. *Zbrodnia katyńska w kręgu prawdy i / red. S. Kalbarczyk*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu P. 3-20. [in Polish].
18. Kania L. (2015) Sądy wojenne w Ludowym Wojsku Polskim (1943–1945) [Courts-martial in the Polish People's Army (1943–1945)]. *Miscellanea Historico-Juridica*. I. 1. P. 233-252. [in Polish].
19. Kastory A. (2004) Winston Spencer Churchill [Winston Spencer Churchill]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 488 p. [in Polish].

20. Kersten K. (1986) Narodziny systemu władzy, Polska 1943-1948 [The birth of the system of power, Poland 1943-1948]. Paryż: Libella 393 p. [in Polish].
21. Kornat M. (2020) Pakt Ribbentrop-Mołotow. Interpretacje, mity, rzeczywistość [The Ribbentrop-Molotov Pact. Interpretations, myths, reality]. *Dzieje Najnowsze* I. 1. P. 87–120. [in Polish].
22. Kośmider T. (2013) Wojsko polskie z perspektywy 1948 r. [The Polish Army from the Perspective of 1948]. *Zwrot polityczny* 48. *Między polską drogą a projektem uniwersalnym* / ed. M. Jabłonowski, W. Jakubowski, T. Krawczyk. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR [ASPRA-JR Publishing House]. P. 185-207. [in Polish].
23. Koszyła Z. Zabłotniak R. (1971) Formowanie jednostek Ludowego Wojska Polskiego w Białymstoku w 1944 roku [Formation of Polish People's Army units in Białystok in 1944]. *Rocznik Białostocki* I. 10. P. 233-257. [in Polish].
24. Kowalski P., Ossowski A., Sitarek A. (2012) Ocaleni z „niehumanicznej ziemi” [Survivors from the "Inhuman Land"]. Łódź: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu NA. [in Polish].
25. Kowieski L. (2004) Lista katyńska oficerów lekarzy, członków Izby Lekarskiej Lubelskiej [The Katyn list of medical officers, members of the Lublin Medical Chamber]. Lublin: Lubelska Izba Lekarska 80 p. [in Polish].
26. Kunert A., Walkowski Z. (2005) Kronika kampanii wrześniowej 1939 [Chronicle of the September Campaign of 1939]. Warszawa: Wydawnictwo Edipresse Polska. 159 p. [in Polish].
27. Kusiak F. (1992) Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej [The daily life of officers of the Second Polish Republic]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 299 p. [in Polish].
28. Miśkiewicz B. (2006) Wojsko Polskie w XX wieku [The Polish Army in the 20th Century]. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz 200 p. [in Polish].
29. Nowacki K. (2015) Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych we Wrocławiu. Przeszłość i teraźniejszość [The Land Forces Military Academy in Wrocław. Past and Present]. *Bellona* I. 3. P. 163-175. [in Polish].
30. Peszke M. (2014) Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939-1946 [The Polish Armed Forces in the West 1939-1946]. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis 396 p. [in Polish].
31. Pióro T. (1994) Armia ze skazą [Army with a flaw]. Warszawa: Czytelnik 421 p. [in Polish].
32. Polski czyn zbrojny w II Wojnie Światowej [Polish military action in World War II], Vol. 3, Ludowe Wojsko Polskie 1943-1945 (1973), ed. W. Jurgielewicz. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej 923 p. [in Polish].
33. Polskie Siły Zbrojne w II Wojnie Światowej [Polish Armed Forces in World War II], Vol. II, Kampanie na obczyźnie P. 2 (1975). Londyn: Instytut Polski i Muzeum im gen. Sikorskiego 584 p. [in Polish].
34. Roszkowski W. (2003) Najnowsza historia Polski 1914-1945 [Contemporary history of Poland 1914-1945]. Warszawa: Świat Książki 688 p. [in Polish].
35. Rzheshesky O., Folly M., Roberts G. (2020) Churchill i Stalin, toksyczni bracia [Churchill and Stalin, the toxic brothers]. Warszawa: Bellona Epub. [in Polish].
36. Sobiech J. (2017) Polityka władz partyjnych i państwowych wobec Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949-1956 [The policy of party and state authorities towards the Polish People's Army in the years 1949-1956]. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa 321 p. [in Polish].
37. Szczurowski M. (2002) przyczynek do dziejów Armii Polskiej na Wschodzie w latach 1942-1943 [A contribution to the history of the Polish Army in the East in the years 1942-1943]. *Przegląd Nauk Historycznych* I. 2. P. 153-186. [in Polish].
38. Śledziński K. Wyklęta armia, odyseja żołnierzy Andersa [The cursed army, the odyssey of Anders' soldiers]. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak 537 p. [in Polish].
39. Ślusarczyk J. (2000) Stosunki polsko-sowieckie w latach 1939-1945 [Polish-Soviet relations in the years 1939-1945]. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 376 p. [in Polish].
40. Tucholski J. (1995) Katyń – liczby i motywy [Katyn – numbers and motifs]. *Zeszyty Katyńskie* I. 5. P. 46-63. [in Polish].
41. Urbankowski B. (1998) Czerwona msza, czyli uśmiech Stalina [Red mass, or Stalin's smile]. Vol. I. Warszawa: Alfa 640 p. [in Polish].
42. Wasilewski W. (2014) Ludobójstwo. Kłamstwo i walka o prawdę. Sprawa Katynia 1940-2014 [Lies and the fight for truth. The Katyn case 1940-2014]. Łomianki: Wydawnictwo LTW 295 p. [in Polish].
43. Wesołowski C. (2002) Z lasów wileńskich (3-ciej Brygady A.K. „Szczerbca”) do Armii Berlinga [From the Vilnius forests (3rd Brigade of A.K. "Szczerbca") to Berling's Army]. Kraków: nakład autora. 201 p. [in Polish].
44. Werblan A. (2019) Polska Ludowa postscriptum [People's Poland postscript]. Warszawa: Iskry Epub. [in Polish].
45. Wojtkowiak J. (2015) Polacy i Litwini, oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922-1941 [Poles and Lithuanians, officers of the Red Army in the years 1922-1941]. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia Epub. [in Polish].
46. Zbrodnia Katyńska (Materiały dla ucznia) [Katyn Massacre (Materials for students)] (2014), red. D. Mazek, K. Zonn. Kraków-Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu NA. [in Polish].
47. Żołnierze ludowego Wojska Polskiego, historie mówione [Soldiers of the Polish People's Army, oral histories] (2018), ed. K. Kaźmierska, J. Pałka. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 456 p. [in Polish].

INTERNET SOURCES

1. Spot „21 857. Katyńskie liczby” [Spot "21 857. Katyn numbers"], <https://ipn.gov.pl/pl/zbrodnia-katynska/141617,21-857-Katynskie-liczby-Spot-video-krakowskiego-IPN.html>, dostęp: 01.10.2021 r. [accessed: 01.10.2021]. [in Polish].
2. Strona internetowa [Website], <https://katyn.ipn.gov.pl/kat/ludzie/ofiary/baza-wyszukiwarka/288,Lista-katynska-2.html>, dostęp: 01.10.2021 r. [accessed: 01.10.2021]. [in Polish].

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025